

СТАНОВЛЕННЯ КОМПАРАТИВІСТИКИ ЯК НАУКИ

План

1. Предмет, структура, завдання компаративістики.
2. Історія виникнення порівняльних літературознавчих студій.
3. Розвиток компаративної методології.

Література

1. Будний В. Порівняльне літературознавство : підручник для студ. вищих навч. закл. / Будний Василь Володимирович, Ільницький Микола Миколайович. – К.: Києво-Могилянська академія, 2008. – 430 с.
2. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / [авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. - Т. 1. – К. :ВЦ «Академія», 2007. – 608 с. – (Енциклопедія ерудита).
3. Spivak Chakravorty G. Death of Discipline. – New York: Columbia University Press, 2003.
4. Еліот Томас Стернз. Єдність європейської культури // Всесвіт. – 2003. – № 1-2. – С. 144.
5. Денисова Т. Элиот и его элитарная культурология // Элитарные представления об искусстве и современный мир. – К., 1980.
6. Висоцька Н. Єдність множинного. Американська література кінця ХХ – початку ХХІ століть у контексті культурного плюралізму. – К., 2010.
7. Лімборський І. Світова література і глобалізація. – Черкаси: Брама-Україна, 2011.
8. Касперський Е. Про теорію компаративістики // Література. Теорія. Методологія. – К.: ВЦ «Києво-Могилянська академія», 2006.
9. Наливайко Д. Компаративістика в системі літературознавчих дисциплін // Наливайко Д. Компаративістика й історія літератури. – К.: «Акта», 2007.

1. У традиційному уявленні компаративістика або порівняльне літературознавство – це галузь філології, яка займається зіставленням еволюційних тенденцій національних літератур, вивченням безпосередніх та опосередкованих взаємин між ними, їхніх подібностей і відмінностей.

У короткому термінологічному словнику, уміщеному в підручнику В.Будного та М. Ільницького «Порівняльне літературознавство» зазначено, що компаративістика – літературознавча дисципліна, що зіставними методами вивчає генетичні і контактні зв'язки, типологічні та інтертекстуальні відношення національних літератур, а також їхні міжмистецькі й міждисциплінарні відношення [1].

У виданні «Літературознавча енциклопедія» за редакцією Ю. Коваліва, під компаративістикою (порівняльним літературознавством) розуміється наукова дисципліна, метою якої є виявлення міжлітературних зв'язків на основі зіставлення творів та явищ національних письменств одного чи різних історичних періодів [2, с. 509].

Автори підручника «Порівняльне літературознавство» В. Будний і М.Ільницький наголошують, що в полі уваги дослідників перебувають як окремі твори, їхні фрагменти чи окремі аспекти, так і комплекси мистецьких творів, як-от творчість письменника, літературний жанр, стильовий напрям тощо. Однак на відміну від історіографічного дослідження, яке має монографічний характер, об'єкт порівняльного дослідження є, як мінімум, бінарним, тобто складається з двох співвідносних складових, котрі можуть бути не лише, а й неоднаковими, проте мають належати до різномовних літератур чи одномовних, але різнонаціональних.

Паралельно з назвою порівняльне літературознавство в українській мові вживають термін літературна компаративістика (і точніший його варіант літературознавча компаративістика), що походить від лат. comparative – порівняльний.

Порівняльне літературознавство – це дослідження літератури, що виходить поза межі окремої країни, а також вивчення зв'язків між

літературою, з одного боку, й іншими царинами знання і свідомості, такими, як мистецтво (наприклад, малярство, скульптура, архітектура, музика), філософія, історія, гуманітарні дисципліни (наприклад, політика, економіка, соціологія), наука, релігія тощо – з другого боку. Тобто це порівняння однієї літератури з іншою або іншими і зіставлення літератури з іншими сферами людського вираження.

Порівняльний аналіз, на відміну від монографічного аналізу окремого літературного явища (твору, творчості письменника, стилю, періоду тощо), котрий полягає у поділі єдиного цілого на складники з метою вивчення внутрішньої його будови, генези і функціональних якостей, передбачає вивчення щонайменше бінарного об'єкту, складові якого належать до різних жанрів, стилів, національних літератур, видів мистецтв і дисциплін, а також відрізняються за етнокультурними, релігійними, гендерними чи будь-якими іншими ознаками. Таким чином, метою порівняльного аналізу є вивчення міжлітературних, інтертекстуальних, інтердисциплінарних зв'язків і відношень.

Як наукова дисципліна компаративістика складається з багатьох компонентів, причому різні вчені класифікують їх неоднаково. Відомий учений-компаративіст Д. Наливайко виділив кілька класифікацій, але всі вони так чи інакше охоплюють такі проблеми:

- літературні зв'язки та впливи;
- аналогії та розбіжності в галузі тематики і проблематики;
- типологія літературних напрямів і жанрів;
- національне й інтернаціональне.

Літературознавці В. Будний і М. Ільницький виокремлюють такі основні розділи (дослідні напрями чи галузі) сучасної літературної компаративістики:

- порівняльно-історичне літературознавство (вивчення генетичних і контактних зв'язків);
- рецептивна естетика, зокрема критична рецепція і

перекладознавство;

- типологічне дослідження літератури;
- інтертекстуальні студії;
- інтермедіальні студії (міжмистецьке порівняння - висвітлення зв'язків літератури з іншими видами мистецтва);
- інтеркультуральні студії, зокрема постколоніальні студії, а також імагологія (розділ компаративістики, що вивчає образи народів у літературній рецепції інших етносів та регіонів) [1].

Таким чином, наприкінці ХІХ – першій третині ХХ ст. на основі генетико-контактології складається перша ґрунтовно розроблена система наукової літературної компаративістики, об'єктом якої виступає дослідження безпосередніх, «фактичних» генетико-контактних зв'язків та взаємодії літературних феноменів. До тих методологій літератури ХХ ст., які найбільш широко й продуктивно застосовуються в сучасній компаративістиці, можна віднести герменевтику, культурну антропологію (імагологію), рецептивну естетику й інтертекстуальність. Саме ці аспекти порівняльного вивчення літератури й становлять основний зміст курсу «Основи компаративістики», положення якого важливі для опанування літературознавчих дисциплін – теорії, історії літератури та літературної критики.

2. Дослідження етапів вітчизняного і світового літературознавства має в українській історіографії свої традиції. Як відомо, у статусі науки про літературу, порівняльне літературознавство формується в другій половині XIX ст. Подібно до інших наукових галузей, компаративний підхід має багатовікову передісторію, що сягає принаймні античності її класичної пори V-IV ст. до н. е. Науковці наголошують, що до вказаного вище часу це була донаукова компаративістика, емпірична за своїм характером, теоретично неусвідомлювана й методологічно не розроблена. Проявлялася вона фрагментарно, її репрезентанти вдавалися до порівняльних прийомів, які брали із різних сфер знання та практичного досвіду без більш-менш виробленої наукової термінології й системності. У підручнику з порівняльного літературознавства В. Будного та М. Ільницького зазначено, що в Ранній Новий час, десь з XVI ст., процес формування літературної компаративістики інтенсифікується і, наприкінці ХУШ - на початку XIX ст., набирає необхідної критичної маси, відбуваються глибокі зрушення у порівняльному підході до літератури й визначається настанова на вироблення її наукової парадигми [1]. На межі XVIII-XIX ст. з'являються й набувають поширення дихотомічні концепти літератури: «класичної і романтичної» А. В. і Ф. Шлегелів, «південної і північної» Ж. де Сталь та інші, що мають діахронні та синхронні виміри. На межі XVIII-XIX ст., головним чином у Франції та Німеччині, розгортається формування наукової компаративістики на рівнях експериментально-практичному і науково-теоретичному. Так, у Франції ще 1805 р. з'являється «Порівняльна еротика, або есей про різні потрактування любові у французькій і німецькій поезії» Ш. де Вілера, в 1816р. Ф. Ноель викладає в сорбоннському університеті «Курс літературної компаративістики», входить у вжиток самий термін «літературна компаративістика», поступово визначаючись у своїй семантиці [1]. У першій половині XIX ст. у кількох французьких університетах з'являються кафедри іноземної літератури, деякі із них набирають компаративістичної векторності. У формуванні науково-теоретичних засад літературної

компаративістики особливе значення мали ідеї Й. Гердера та В. Гете. Зокрема, за концепцією Й. Гердера, у національних літературах втілюється «дух народу», котрий проте є своєрідним проявом «людського духу, живого й вічно діючого», універсальної єдності, що існує у невичерпній розмаїтості й потребує осягнення в цьому статусі [1].

Порівняльно-історичний підхід передбачає аналіз літературних явищ на подібностях між ними, які засновані на їхній спорідненості (близькості за спільністю походження) та спілкуванні (контактах). Методологічний апарат порівняльно-історичного підходу становлять генетичний (генеалогічний) і зв'язаний з ним контактологічний методи дослідження.

Перший етап наукової компаративістики позначений домінуванням генетико-контактології, і цим вирішальною мірою обумовлена її тогочасна переважна пов'язаність з історією літератури. Порівняльні студії розглядалися як можливі й доцільні лише за наявності текстових збігів і документально фіксованих контекстів літературних явищ, що виступають предметом дослідження. Науковці підкреслюють, що в одних школах, як-то в німецькій, а також в російській та українській, увага спрямовувалася переважно на генетичні зв'язки, на виявлення їх джерел та вивчення їх поширення й трансформацій; великої популярності набула теорія міграції сюжетів та мотивів, переважно фольклорно-міфологічного походження [1]. Натомість у французькій компаративістиці досить швидко на перший план висуваються контактологічні аспекти й проблеми, порівняльне вивчення розвинених національних літератур, їхніх течій і стилів, морфології і поетики - переважно в перспективі контактів своєї літератури з іншою / іншими та впливів на них. Десь до останньої третини ХХ ст. англійське літературознавство характеризується переважним інтересом до порівняльної історії англійської та інших європейських літератур і відсутністю системної розробки теорії літературного компаративізму [1].

3. Розвиток компаративної методології.

Д. Наливайко наголошує, що в середині XIX ст. напрям компаративістики, оснований на позитивістській методології, вступає у глибоку кризу й витісняється порівняльною типологією, яка зосереджується на вивченні аналогій і спільностей літературних явищ, їхніх контекстів і систем. Генетико-контактологія втрачає самодостатність і значною мірою інтегрується порівняльною типологією. Ця зміна загальної парадигми літературної компаративістики викликала зміну її векторності, спрямовуючи по висхідній її рух до теорії літератури.

Другий етап розвитку компаративістики вчені пов'язують із **типологічним методом**, що посилив теоретико-узагальнювальні підходи до літератури й розширив, фактично до безмежності, діапазон компаративних досліджень. Вихід на передній план порівняльної типології приводить також до істотних змін у функціонуванні компаративістики в системі літературознавчих дисциплін, якоюсь мірою вона набуває значення й сенсу інтегруючої складової загального літературознавства. Усі ці процеси й тенденції готували ґрунт для переходу наукової компаративістики до її нового, сучасного етапу, означеного появою нових векторів і тенденцій.

На третьому етапі в останні десятиліття XX ст. формується нова компаративістична парадигма з такими, за визначенням Д. Фоккема, детермінатами, як

- а) нова концепція об'єкта літературознавчого дослідження;
- б) введення нових методів;
- в) нове бачення наукової цінності дослідження літератури;
- г) нове соціальне обґрунтування вивчення літератури [1].

В. Будний та М. Ільницький зазначають, що на цьому етапі відбулося також кардинальне предметно-тематичне розширення літературної компаративістики, можна навіть сказати – його подвоєння. До останніх десятиліть минулого століття предметом компаративістики було вивчення міжлітературних зв'язків і відносин, але залишалася поза її компетенцією

така не менш масштабна й значуща сфера взаємозв'язків і взаємодій літератури з іншими мистецтвами та видами духовно-творчої діяльності, як філософія, історія, релігія, соціологія та інші суспільні й гуманітарні науки. Безперечний авторитет у цьому розширенні належить американській науці. Спершу міждисциплінарні дослідження зустріли досить жорсткий спротив європейських учених, але під кінець ХХ ст. вони вже сприймаються як законна складова компаративістики [1].

Ще одна фундаментальна прикмета сучасної компаративістики – це її дедалі щільніша й активніша пов'язаність із теорією літератури.

До тих методологій теорії літератури ХХ ст., які найбільш широко і продуктивно застосовуються в сучасній компаративістиці, слід віднести герменевтику, рецептивну естетику, культурну антропологію й інтертекстуальність.

Прикметною особливістю сучасної компаративістики початку ХХІ ст. (**четвертий етап**) виступає її методологічний плюралізм, в якому вбачається закономірний феномен, корелятивний епосі постмодернізму, структурі її світосприйняття й мислення, на відміну від попередніх етапів наукової компаративістики, коли на кожному з них домінував певний напрям чи тип (генетико-контактологія на першому й порівняльна типологія на другому), на її сучасному етапі не знаходимо подібної домінанти.

У виданій 2003 року книзі «Смерть дисципліни» [3], Г. Співак, попри існуючі ще тоді сумніви щодо подальшого розвитку компаративістики, її «заплутаності», «невпевненості», переконливо доводила перспективи порівняльного літературознавства як науки і як навчальної дисципліни.

Одна з таких перспектив убачалася у залученні до наукових студій східного матеріалу, а не лише західноєвропейського, як це склалося традиційно. До цього спонукали й художні твори, постаті, які з'являлися на літературній карті світу: О. Памука, Д. Гуанга, Б. Мухерджі, Д. Еллісона, М.Чейвона, Ч. Ачебе. Ще в середині минулого століття Т. Еліот писав: «Ми не зможемо зрозуміти жодної європейської літератури, не пізнавши

достатньо іншої». І в зв'язку з цим не раз наголошував на ролі «позаєвропейських» впливів, особливо захоплюючись староіндійськими мовами, філософією, поезією Китаю та Ірану: «Здатність кожної літератури до самооновлення, опанування нових творчих можливостей, здійснення нових відкриттів у слововжитку залежить ... від здатності сприймати й засвоювати чужоземні впливи і ... черпати з власних джерел» [4]. «Європейськість» означала для нього «розмаїття у єдності: єдності природи, а не організації», «взаємопов'язаності історії, мислення, почування». Концептуальні положення праць Т. Еліота виявилися актуальними не лише для модерністської естетики, «нової критики» [5]. На початку ХХІ століття внаслідок ситуації, яка склалася в багатьох літературних регіонах, і завдяки спробам осмислити особливості літературного процесу вони здобули нове наповнення. Підтвердженням тому став звіт Ч. Бернгеймера 1993 року американській асоціації літературної компаративістики, у якому «не-Західним культурам» було відведено належне місце в «просторі компаративу» [6]. Розглядаючи американську літературу кінця ХХ - початку ХХІ століття, Н. Висоцька також зауважує, що намагання осмислити нові імена, художні моделі, тексти, «прагнення надати голос іншому» стимулювали розвиток літературознавчої колоніальної теорії, визначали нові напрями і рівні досліджень, у тому числі й порівняльних. Значно урізноманітнив поле компаративних досліджень дискурс глобальних течій і те, як озвалися вони в літературі. «Саме компаративістика, – наголошує І. Лімборський, – виявила сьогодні особливу методологічну гнучкість і теоретичну придатність для оцінки й аналізу нової ситуації мультикультурального плюралізму й розмаїття, діалогу глобального й локального ... з очевидною установкою на реінтерпретацію колишніх підходів і методологій» [7]. Мова заходить, таким чином, про «нове народження» літературної компаративістики, відповідно й інші її межі, які Е. Касперський означив такими, що «простягаються ... як на загал літературних явищ, так і на конкретику, в них закладену» [8].